

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyelere Göre Evkaf Vekaleti Kuruluşundan Sonra Kurulan Vakıfların Türkiye Coğrafyasındaki Dağılımları

Yakup Öz Saraç
Dr., Fakülte sekreteri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi,
Ankara
Tel: 0 506 282 18 48
yakupybu@gmail.com

Geliş Tarihi: 17-07-2019 Kabul Tarihi: 22-08-2019

Vakıf ekonomik ve sosyal bir kurumdur. Türkler Anadolu'ya geldiklerinden itibaren bu coğrafyada vakıf kurmuşlardır. Anadolu coğrafyasındaki ilk vakfiye belgesi 1041 yılına ait olup bu coğrafyada kurulan ilk vakıf neredeyse bin yıllıktır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde (VGMA) Anadolu'da hüküm sürmüş Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletleri vakıflarının kuruluş belgeleri olan vakfiyeler bulunmaktadır.

Coğrafya içinde yaşanan yeri ifade eder. Günümüzde ise milli sınırlar Türkiye coğrafyasıdır. Bu coğrafyadaki vakıfların tarihî seyrini incelemek ve bugünkü il düzenine göre dağılımlarını tespit etmek arşivlerin işlevine katkıda bulunacağı gibi ekonomik ve sosyal bir kurum olan vakıflara zaman ve mekân anlamında işlevsellik kazandıracaktır.

Bu çalışmada VGMA'da düzenlenmiş bir defter serisi olan Anadolu'da kurulmuş vakıfların tasnif edildiği Anadolu Vakfiye Defterleri (578-619) defter serisinden yararlanılmıştır. Bu defterlerde 11.697 adet vakfiye kaydı bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin tümünü incelemek hayli zor bir çalışma gerektirdiğinden, vakıfların kurumsal olarak değişiminin yaşandığı yıl olan 1826 Şer'iyе ve Evkâf Nezâreti'nin kuruluşu sonrası kayıtlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf Kurumu, Anadolu Vakıfları, Vakfiye, Türkiye Coğrafyası.

In The Archive of The General Directorate of Foundations Breakdown by Evkaf in The Deed of The Foundation Established Institutions In Turkey After The Proxy of Geography

Yakup Öz Saraç
PhD., Faculty Secretary, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Aeronautics and
Astronautics, Ankara, Turkey
Tel: 0 506 282 18 48
yakupybu@gmail.com

Arrival date: 17-07-2019 Acceptance date: 22-08-2019

The waqfs is an economic and social institution. Turks have established foundations in this geography since they came to Anatolia. The first foundation certificate in Anatolia geography belongs to 1041 and the first foundation established in this geography is almost a thousand years. The General Directorate of Foundations Archive (VGMA) contains foundations that are the foundation documents of the Great Seljuk, Anatolian Seljuk and Ottoman States foundations that ruled in Anatolia.

Geography refers to place of living. Today, the national borders is Turkey geography. Examining the historical course of the foundations in this geography and determining their distribution according to the provincial order will contribute to the function of the archives as well as to the foundations which are economic and social institutions in terms of time and space.

In this study, the Anatolian Foundation Books (578-619) notebook series, which is a class of notebooks organized in VGMA, are classified. There are 11,697 foundation records in these books. Since examining all of these foundations was quite difficult, the records were examined after the establishment of the 1826 Sharia and Evkâf Nezâreti, the year of the institutional change of foundations.

Keywords: Foundation Agency, Anadolu Foundation, the Foundation, Turkey Geography.

Giriş

Vakıf, bir malı veya mülkü, satılmamak kaydı ile özel şartlar dâhilinde bir hayra tahsis etmektir. Bu şartları kadı huzurunda yazılı hale getirerek vakfiye veya vakıf-name denen bir belge ile yasal hale getirir. Diğer bir ifadeyle vakıf, bir kimsenin Allah'ın rızasını kazanmak için taşınır veya taşınmaz mallarını, ileri sürdüğü şartlar dâhilinde insanlara sağlık, sosyal yardım, eğitim, öğretimden yararlananlar ve çalışanlar için, bu hizmetlerin görülmesi amacıyla vakfetmesidir. Vakıf hukukî bir sözleşme olup, bir kimsenin Allah'a yakın olma amacıyla menkul veya gayr-i menkul mallarını hiçbir kimsenin etkisinde kalmadan kendi iradesi ile şahsî mülkiyetinden çıkarıp toplum yararına yine kendisi tarafından tayin olunan

şart ve hizmetlerin ifası için ebedi olarak tahsis etmesidir.¹

Vakıf müessesesi, zaman içerisinde bütün İslam memleketlerinde çok büyük önem kazanmış ve sosyal, iktisadî hayat üzerinde derin etkiler bırakmış dinî ve hukukî bir müessesedir.²

Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere her biri ayrı bir kuruluş şartına bağlı ve ayrı tüzel kişiliği olan vakıflar, zaman içerisinde yönetimlerine el koyularak veya birleştirme yoluna gidilerek kurumsallaşma yoluna girmiştir.

Kurumsallaşma ile beraber kurumun arşivi oluşmuş ve buna göre tasnifler yapılabilmıştır.

¹ Ali Hikmet Berki, "Hukukî ve İçtimaî Bakımdan Vakıf", Vakıflar Dergisi, Sayı: V, Ankara 1962, 9.

² Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, Sayı: II, 1942,1.

Bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) Anadolu Defterleri serisinde bulunan 11.697 adet vakfiyeden, çalışma dönemimiz olan 1826 Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti sonrasında 7.405 adet vakfiye bulunmaktadır. Bu defter serisinde 19. yüzyıl öncesinde 3.945 adet, 1800-1826 yılları arasında ise 337 adet vakfiye kaydı mevcuttur. Buna göre bu defterlerdeki 4.292 adet vakfiye kaydı ve Cumhuriyet döneminde kurulan vakıflar da bizim çalışma alanımız dışındadır. Çalışma yapacağımız bu vakfiyeler bu arşiv ve defter serisinde %63'lük bir bölümü teşkil etmektedir.

Vakıf Kurumunun Tarihi

Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti (1826) öncesi dönemde vakıfların idaresi, atanmış idarecilerce yürütülmüştür. Genel itibarıyla bu görev vakıf kuran padişah ve diğer hayır sahibi saray erkânı tarafından görevlendirilen; sadrazam, şeyhülislâm, dârüssaâde ağası ve İstanbul kadısı gibi yüksek devlet memurlarına verilirdi. Kuruluş aşamasında Orhan Gazi (1326-1359) Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviyenin idaresini veziri olan Sinan Paşa'ya 1358 yılında vermiştir. Bu nedenle Osmanlı'da ilk evkâf nazırı olarak Sinan Paşa kabul edilebilir. Yine Yıldırım Bayezid (1389-1402) ve Çelebi I. Mehmet (1413-1421) vakıflarının nezaretini kadınlara havale etmişlerdir. Kadılar hem buldukları bölgelerdeki vakıfları teftiş etmeye ve hem de vakfiyeleri tasdik etmeye yetkili olmuşlardır. II. Mehmet de İstanbul'da yaptırdığı hayır eserleri için kurduğu vakıflarının idaresini 868/1464'de Veziriazam Mahmud Paşa'ya ve sonrasında 872/1467-8'de Veziriazam İshak Paşa'ya bırakmıştır.³

Osmanlı Devleti'nde vakıfların merkezi yönetime geçişi aşaması olarak 16. yüzyıl gösterilebilir. Bu dönemde; padişahların,

padişahların eşlerinin, annelerinin, paşalarının vakıfları ile dârüssaâde ağaları ve mensuplarının vakıfları birleştirilerek Haremeyn Evkâf Nezâreti adıyla bir nezaret kurulmuştur.⁴

Sadrazama bağlı vakıfların yönetimi ise vezir müfettişi adındaki bir görevli tarafından yürütülürdü. Vakıflarla ilgili anlaşmazlıklara ise, şehir ve kazalarda kadı ve nâibleri bakardı. Öte yandan İstanbul'da üç, Edirne ve Bursa'da birer tane olmak üzere yalnızca vakıflarla ilgili davalara bakan müfettiş kadılar da vardı.⁵

Osmanlı klasik dönemi⁶ dediğimiz dönemde servet; padişah, paşa, bey ve ağa gibi unvanlar almış belirli bir kesimde olduğundan⁷ daha çok ekonomik büyüklük açısından klasik dönemde (19. yüzyıla kadar) büyük vakıflardan bahsedebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi; kurumsallaşma anlamında Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti kuruluncaya kadar tek elden yönetim ve denetim hususunda bir bütünlük gösterememiştir. II. Mahmut (1808-1839) döneminde 1826 yılında nezâretin kurulmasıyla beraber vakıflarda merkezileşme ve kurumsallaşma sürecinin başladığı söylenebilir. 1839'da Evkâf Nâzırının Meclîs-i Hâss-ı Vükelâ'ya dahil olmasıyla birlikte kurumsallaşmış ve Şer'îye ve Evkâf Nezâreti tasarrufu altında vakıfların yönetim ve denetimi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.⁸

Evkâf Nezâreti'nin kurulması ile ilgili iç ve dış etkilere dayalı çok yönlü sebepler bulunmaktadır. Bunları, çok dağınık vaziyette olan vakıf yönetiminin merkezde toplanması ve böylece devlet yönetiminin merkezi bir anlayışla yeniden düzenlenmesinin yanı sıra

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 109. Seyit Ali Kahraman, *Şer'îye ve Evkâf Nezâreti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, 2.

⁴ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, (İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1946), 40. Kahraman, age, 2.

⁵ Ali Akyıldız *Tanzimât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, (İstanbul: Eren Yay. 1993), 97.

⁶ Osmanlı klasik ekonomik sistemi dediğimiz zaman; kapitalist olmayan bir toplumsal yapı karşımıza çıkar. Bu yapı kendini 19. yüzyılın ortalarına kadar korumuştur. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2002), 45-48.

⁷ Başta padişah ve hanedan mensupları olmak üzere devlet yöneticileri, asker, ulemâ ve halktan zengin olan pek çok şahıs vakıf vücuda getirmiştir. Bunun sonucunda medreseler ve kütüphaneler gibi ilim müesseseleri; hastane, han, hamam ve kervansaray gibi sağlık ve sosyal yardım müesseseleri; sebil, köprü, yol gibi bayındırlık eserleri vücuda gelmiştir.

⁸ Nazif Öztürk Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 68-86.; Ali Akyıldız, "*Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*", (İstanbul, Timaş Yayınları, 2018), 171-196.

vakıf kaynaklarından, devletin farklı alanlarda istifadesine imkân hazırlamak şeklinde özetlemek mümkündür. Bir diğer amaç olarak, dinî çevrelerin (ulemanın) ekonomik gücünü zayıflatmak düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Ulemanın ve şeyhülislâmlık makamının ekonomik gücünü aldığı önemli bir kuruluş olan vakıflara müdahale, bu makamların ekonomik bağımsızlığını kaybetmesine ve bürokratik gücünün zayıflamasına yol açtığı söylenebilir.⁹

Kurumun idari yapısına ve tarihine kısaca bakmak gerekirse; Osmanlı Devleti'nde vakıfların klasik dönemdeki idari yapısının Tanzimat Dönemine kadar genel hatlarıyla sürdüğü söylenebilir. 19. yüzyıl başlarından itibaren Sultanların kurdukları vakıfların denetimi için ihdas edilen “nezâret” makamı çerçevesinde merkezî bir kamu teşkilatı oluşmaya başlamıştır. I. Abdülhamid (1774–1789) ve II. Mahmut'un (1808–1839) kurdukları vakıflar için özel bir yönetim kurulması ve bu kuruma 1826 yılında “Evkâf-ı Hümayun Nezareti” adı verilmesi de başlıca etkenlerden biri olmuştur. Evkâf Nezareti 1826 yılında Darphane-i Âmire Nezaretine bağlı vakıfların idaresi için kurulmuştur. Nâzırlığa ise eski Darphane nâzırı ve mütevellî kaymakamı Hacı Yusuf Efendi getirilmiştir.¹⁰ Bu nezaret, kuruluşunda Kesedarlık, Zimmet Halifeliği ve Sergi Halifeliği unvanıyla üç daireye ayrılmıştı. 1831 de Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel, Reisülküttâb ve İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar kadıları ve Haremeyn müfettişiyle Saray Ağası nezaretlerinde bulunan 632 vakıf 1831 yılında Evkâf Nezareti'ne katılmıştır. 1832 yılında Sadr-ı Âli Nezaretlerindeki vakıfların yönetimi katılınca nezaretin işleri bir hayli genişlemişti. Bunun üzerine vakıf işlerinin daha rahat yürütülebilmesi için 1832 de üç memuriyet daha kuruldu. 1831 yılında sâdır olan irâde-i seniyye ile bu ana kadar darüssaâde ağalarının yönetiminde bulunan Haremeyn Nezâreti'ne

bağlı olan Haremeyn Müfettişliği lağvedilerek, Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği kuruldu. Bütün vakıfların denetimini ve yeni düzenlemelerle idarelerine el koyduğu mazbut vakıfların yönetimini de doğrudan kendi üzerine alarak, vakıflar konusunda yetkili tek organ haline gelmiştir. Zamanla bu nezarete diğer vakıflar da bağlanmıştır. 1838'de Evkâf nazırının “Meclis-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) alınması ile, “Evkâf Nezareti'nin bir kamu teşkilatı olma süreci tamamlanmıştır.¹¹

Cumhuriyet döneminde ise vakıf kurumu temel anlamda değiştirilmiş ve 1921-1924 yılında vakıfların bağlı olduğu Şer'iye ve Evkâf Vekâleti kaldırılarak yerine Başvekalet'e bağlı Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuştur.¹²

1926 yılında uygulamaya konulan Medeni Kanun'la “vakıf” kavramı hukukumuzdan çıkartılmış, yerine 1967 yılına kadar “tesis” kavramı kullanılmıştır.¹³ Bu nedenle Osmanlı dönemi vakıfları ile Cumhuriyet dönemi vakıfları kuruluş şekli ve gördükleri hizmetler bakımından birbirlerinden çok farklıdır. Ayrıca günümüzde ‘yeni vakıflar’ olarak adlandırılan (903 sayılı kanuna göre kurulan) vakıflar vardır.¹⁴

Vakıflar Arşivi ve Vakfiyeler

Arşivler belgeleri muhafaza eden ve milletin hafızası olan kurumlardır. Bu arşivler genel olduğu gibi özel bir alanda da tutulan özel arşivler de olabilir.

Osmanlı vakıfları hakkında bilgi edinebileceğimiz zengin bir arşive sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, aynı zamanda vakıflara ait özel belgelerin tutulduğu bir arşive sahiptir.

Ayrıca arşivler ellerindeki belgeleri

⁹ Öztürk, age, 88.

¹⁰ Öztürk, age, 72.; Seyit Ali Kahraman, *Şer-iyye ve Evkâf Nezâreti*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006), 5.

¹¹ Kemal Hüseyin Hüsamettin, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcimi'l Ahvâli*, (İstanbul: Yayınevi, H. 1335/ M. 1916), 28-29.

¹² 3 Mart 1924'te Şer'iye ve Evkâf Vekaleti kaldırılarak yerine Vakıflar Umum (Genel) Müdürlüğü (VGM) ve Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bkz. Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 1995, 521-524.; Ali Akyıldız, “Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti”, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, 7-8.

¹³ 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden 1967'de 903 numaralı Vakıflar Kanunu'nun kabulüne kadarki 41 yıllık dönemde 202 adet tesis kurulmuştur. Bkz. Şennur Şenel ve Zehra Tuyan, “1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)” *Akademik Bakış 5/III*, (Kış 2009): 127.

¹⁴ Osmanlı'da vakıf tanımı ile günümüzdeki yeni vakıfların tanımı arasında anakronik bir anlayış vardır. Günümüzdeki vakıf kavramı Osmanlı'da ihtiva ettiği hizmetler ve anlayış açısından birçok farklar vardır. Bu nedenle kavramsal olarak Osmanlı döneminde kurulan vakıf anlayışına göre değerlendirmemiz doğru olacaktır.

araştırmacıların ve toplumun kullanıma sunulacak hale getirirler. Araştırmacılar ise bu arşiv materyallerini inceleyerek, bilgi ile belge arasında köprü konumunda bulunurlar.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) himayesinde bulunan vakıf arşivi; VGM'nin logosunda yazdığı üzere, 1041 Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları günden bu yana tutulan ülkemizdeki belki de en eski sosyal bilim arşividir. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal etmiş vakıfların kuruluş belgeleri olan vakfiyeler, 1826 Şer'iyeye ve Evkâf Nezâreti'nin kurulmasıyla bu kurum tarafından düzenli kayıtlar oluşturularak bu kurumda arşivlenmiş, tasnif edilmiştir. Bugün bu vakfiyelerin birçoğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) yer almaktadır. Cumhuriyet'le beraber bu vakıflar 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş ve bu kurum tarafından yönetilmektedir.

Bu arşiv çok önemli bir veri hazinesidir. Kurum bu arşivde bulunan vakfiyeler için 2000'li yıllarda bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle beraber dijitalleştirme çalışmaları başlatmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde tescil

¹⁵ Son yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü VAYS projesiyle Türkiye'deki arşiv ve kütüphanelerdeki belge, defter ve yazma eserler taranarak vakıf tescil muamelelatına ve araştırma hizmetlerine sunulmuştur. Yakın zamanlara kadar literatürümüzde mevcut vakfiye sayısı 27 bin olarak telaffuz edilirken, söz konusu proje neticesinde ortaya çıkan yeni belgelerle bu sayı 45 bine yaklaşmıştır. Tasnifler arttıkça bu sayının da artacağını tahmin edilmektedir. Siddık Çalık, "Amasya Kazası'nda Seydi Çelebi ve Mehmed Çelebi'ye Ait H. 790/ M. 1388 Tarihli Türkçe Vakfiye" Vakıflar Dergisi, S.48, 2017, s.10.

¹⁶ Kani Özyer, "Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu" 17-19 Kasım 2005, İstanbul, s.36. Açık: Bu 42.612 vakfın varlığına delil teşkil eden belgelerin %50'sini oluşturan 21.000 adedi atamaları gösteren Şahsiyet Kaydı, %40'ını teşkil eden 17.000 adedi vakfiyeye %10'u da diğer belge türleridir.

¹⁷ Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi" Vakıflar Dergisi, Sayı 30, (2007): 5.

¹⁸Bu defter serisi; İstanbul, Müceddet Anadolu, Küçük Evkâf, Haremeyn Mukâta'a, Haremeyn, Rumeli ve Müstakil Vakfiye Defterleri şeklinde tasnif etmiştir. Bkz: Mevlüt Çam, "Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi" Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve

edilmiş 42.150 Mazbut, 462 Mülhak, olmak üzere Osmanlı'dan günümüze gelen 42.612 vakıf bulunmaktadır.¹⁵ Bu vakıfların %92'sini 38.612 adedi bugünkü Türkiye sınırları dâhinde geri kalan, %8'i ise millî sınırlarımız haricinde bulunmaktadır. Kalan 8000 kadar vakfın yarısı Balkan coğrafyasındaki ülkelerde, diğer yarısı ise Osmanlı coğrafyasında yer almış 26 ülkede kurulmuştur.¹⁶

Yönetilen her vakfın vakfiyesi bulunmamakla beraber vakfiyesi bulunan vakıflar kuruldukları yer ve amaç doğrultusunda tasnif edilmiştir.

VGMA'da tasnif edilmiş değişik numara, tarih ve muhtevaya ait 2376 kütük defteri vardır. Orijinal veya suret bu defterlerde yaklaşık 237.500 belgenin olduğu tahmin edilmektedir. Bu belgelerin 27.019'u vakıfların hukukî temeli olan vakfiye ve zeyl vakfiyelerdir. Bu vakfiyeler için 623 adet defter bulunmaktadır.¹⁷ Kategorize edilmiş defterleri 6 seri halinde ayrabiliriz.¹⁸

Vakıf kuran kişinin vakfettiği menkul ve gayr-i menkul değerlerin vasıflarını ve vakfedilme şartlarını ihtiva eden, kadı tarafından şahitler huzurunda tasdik edilerek şer'iyeye siciline kaydedilen resmî belgeye "vakfiye" denilmektedir.¹⁹

Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara, Korza Yayıncılık. s. 447-464.

¹⁹ Vakfiye veya vakıfname: vâkıfın, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaideleri ihtiva eden hukukî bir vesikadır. Hukukçular vakıf kuracak kişi ve vakfedilen şeyler hakkında birtakım şartlar aramışlardır. Bunlara göre hür, akli başında olan, herhangi bir borç yüzünden malını kullanmakta kısıtlı olmayan herkes vakıf kurma hakkına sahiptir. Vakfedilen şeylerin de gelirin devamlı olması, vakfedenin tam mülkiyeti altında olması ve rahatça kullanılabilmesi gerekmektedir. Vakfiyeler, kâğıt ve parşömen tomarlara veya hacmi bir ile dört yüz sayfa arasında değişen defterlere yazılmıştır. Bir vakfiyeyi umumi olarak yedi kısma ayırmak mümkündür. Bir veya daha çok Kadı'nın (kadı, hâkim, asker), hatta bazen sultanın tasdik yazıları; imzaları ve mühürleri bulunur. Vakfın, Allah'a hamd ve Peygambere dua duygularını ifade ettikten sonra, dünyanın tasvirinin yapıldığı, kendi hayat anlayışının açıklandığı ve vakfın gerekçelerinin belirtildiği bir giriş bölümü vardır. Vakıf hakkında bilgiler: adı, babasının adı, mesleği, şahsî nitelikleri. Vakıf tarafından inşa ve insanlık yararına tahsis edilmiş binaların ve bunların işletilmesi gayesiyle yine vakıf tarafından vakfedilmiş olan menkul ve gayr-i menkul gelir kaynaklarının tasviri yapılır. (Bu kısımda, söz konusu malların formları da bulunmaktadır.) Vakfedilmiş gelir kaynaklarının işletilmesi, personele ödenecek ücretler ve

Bu arşivde bulunan ve bugünkü Türkiye topraklarını kapsayan Anadolu Defterleri Serisini ele alacağız.²⁰ Bu defter serisinde (578-619) 11.697 adet vakfiye kaydı vardır. Bunun 19 ve 20. yüzyılı kapsamı ise 7.742 adettir. VGMA kayıtlarına göre 1826-1923 yılları arasındaki Türkiye coğrafyasında 7405 adet vakıf bulunmaktadır. Bu vakfiyeler dijitalleştirme yapılırken Türkiye'deki 81 il esas alınacak şekilde Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi'ne (VAYS) veri girişi yapılmıştır.²¹ Dolayısıyla güncel olarak idari yapıda analiz yapılabilecektir.

Bugünkü iller bağlamında, vakfiye verilerinden 73 ilde vakıf kurulduğu VAYS'tan çalışılarak tespit edilmiştir. Bu iller ve kurulan vakıf sayıları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Anadolu Defterlerinde 1826- 1923 Yılları Arasında Kurulan Vakıfların İllere Göre Dağılımı

Sıra	İl	Kurulan Vakıf Sayısı
1	Adana	81
2	Adıyaman	3
3	Afyonkarahisar	200
4	Aksaray	55

vakıf gelirleriyle gerçekleştirilmesi gereken hizmetler hususunda ve ilgili vakıf tarafından tespit edilen şartlar bulunur. Eskilerin ve büyük İslam hukukçularının görüşleri arasından, söz konusu vakıf kategorisine en elverişli görüşü seçen hâkimin hükmü vardır. Vakfiyede beyan edilmiş olan şartları bozacaklara karşı vâkıfın lanet cümleleri, vakfiyenin tarihi ve şahitler bulunmaktadır. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994), 359; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiye IV*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 302; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 209.

²⁰ Anadolu Defterleri ağırlıklı olarak Osmanlı'da, Anadolu olarak ifade edilen ve İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp günümüzde Irak, Suriye, Lübnan Mısır, Ürdün,

5	Amasya	72
6	Ankara	158
7	Antalya	110
8	Artvin	54
9	Aydın	306
10	Balıkesir	190
11	Bartın	8
12	Bayburt	3
13	Bilecik	25
14	Bitlis	14
15	Bolu	73
16	Burdur	44
17	Bursa	377
18	Çanakkale	150
19	Çankırı	97

Libya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Kırım ve Kıbrıs'tan oluşan coğrafyaya ait kayıtları da kapsamaktadır. Bu defterlerde Rumeli'de kalan vilâyet ve kazalarda kurulan vakfiyelere de rastlanmaktadır. Bunun sebebi, bazı vakıfların hem Anadolu hem Rumeli'de akar ve hayrâtının bulunması ya da vakfın tescil edildiği kadılığın Anadolu vilâyetlerinden birinde bulunmasıdır. Bkz: Rıdvan Enes Akçatepe, "Vakıf Kayıtlar Arşivi Vakfiye Defterleri ve Vakfiye ile İlgili Diğer Seriler" (Uzmanlık Tezi, VGM, 2018) Ayrıca bu tezde ilgili vakfiye serilerinin ayrıntılarına erişilebilir.

²¹ Bartın, Bayburt, Düzce, Karabük, Karaman, Kilis, Kırıkkale, Yalova Cumhuriyet döneminde sonradan il olan ve coğrafyalarında VAYS siteminde vakıf kaydına rastlanılan illerdir.

20	Çorum	192
21	Denizli	174
22	Diyarbakır	35
23	Düzce	43
24	Edirne	24
25	Elazığ	56
26	Erzincan	62
27	Erzurum	79
28	Eskişehir	104
29	Gaziantep	30
30	Giresun	206
31	Gümüşhane	33
32	Hatay	3
33	Isparta	74
34	İstanbul	499
35	İzmir	383
36	Kahramanmaraş	43
37	Karabük	21
38	Karaman	25
39	Kars	3

40	Kastamonu	242
41	Kayseri	106
42	Kırıkkale	13
43	Kırklareli	4
44	Kırşehir	70
45	Kilis	10
46	Kocaeli	141
47	Konya	295
48	Kütahya	209
49	Malatya	50
50	Manisa	326
51	Mardin	13
52	Mersin	50
53	Muğla	106
54	Muş	1
55	Nevşehir	41
56	Niğde	18
57	Ordu	154
58	Osmaniye	2
59	Rize	171

60	Sakarya	164
61	Samsun	189
62	Sinop	52
63	Sivas	133
64	Şanlıurfa	30
65	Tekirdağ	11
66	Tokat	152
67	Trabzon	352
68	Tunceli	7
69	Uşak	55
70	Van	1
71	Yalova	5
72	Yozgat	100
73	Zonguldak	23
Genel Toplam		7405

Bu tabloya göre en çok vakıf kurulma sıralaması yapıldığında; birinci sırada 499 vakıfla İstanbul, sonra sırasıyla 383 vakıf ile İzmir, 377 vakıf ile Bursa, 352 vakıf ile Trabzon ve 326 vakıf ile Manisa illerinin coğrafi sınırlarında yoğun olarak vakıf kurulduğunu görmekteyiz.

Bu illerin coğrafyalarına yakından baktığımızda

ise il merkezi (merkez ilçe) ve bağlı ilçeler açısından durumun; Konya Merkez 155 vakıf kurulmasıyla ilk sırada, Manisa merkez 131 vakıfla ikinci sırada, Rize 119 vakıf ile üçüncü sırada, Kütahya 115 ile dördüncü sırada, İzmir'in ilçesi olan Ödemiş ise 113 vakıf kurulmasıyla beşinci sırada olduğu görülmüştür.

Bu yoğunluk Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise çok az vakıf kurulduğu Van ve Muş gibi (1 adet vakıf kurulduğu) tespit edilmiştir.

Bu bölgelerdeki bazı illerde ise Hakkâri, Şırnak, Siirt, Batman, Bingöl, Ağrı, Iğdır, Ardahan'da hiç vakıf kurulmadığı tespit edilmiştir.

Bu yoğunluğu ülkemizdeki 7 coğrafi bölgeye göre bir sıralama yapacak olursak aşağıdaki tablo bize vakıfların kuruluş yerlerine göre dağılımları hususunda detay bilgi vermektedir.

Türkiye'deki Coğrafi Bölgelere Göre Vakıf Sayıları ve Yüzde Oranları²²

Sıra	BÖLGE	Kurulan Vakıf Sayısı	Yüzde
1	Karadeniz Bölgesi	2040	27,55%
2	Ege Bölgesi	1759	23,75%
3	Marmara Bölgesi	1590	21,47%
4	İç Anadolu Bölgesi	1215	16,41%
5	Akdeniz Bölgesi	407	5,50%

²² Coğrafi bölgeler; bugünkü Türkiye'de belirlenmiş coğrafi bölgeler olarak ele alınmıştır.

6	Doğu Anadolu Bölgesi	273	3,69%
7	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	121	1,63%

Bölgesel yoğunluğa da yakından baktığımızda Karadeniz bölgesinin ön plana çıktığını görmekteyiz.²³ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ise vakıf kurulma oranı ve yoğunluğu olarak en seyrek bölgeler olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu makalede; VGM arşivindeki vakfiyeler, bugünkü Türkiye coğrafyasındaki kuruluş yerlerine (illere) göre tasnif edilmiş, vakıfların kurumsallaşma dönemi olan 1826 Evkaf Nezâreti döneminden itibaren tablo halinde özetlenerek sunulmuştur.

Arşivlerdeki birinci el belgelerle (vakfiyeler) çalışılmış bu ölçekte bir veri analizi ve tasnifi bugüne kadar yapılmamıştır. Bu bağlamda kaynak kullanımı ekonomi ve sivil toplumun gelişimi gibi birçok veriyi içeren vakfiyelerin nerede ve ne yoğunlukta kurulduğu bilgilerine bu makale ile genel çerçevede ulaşılabilecektir.

Ayrıca bu vakfiye belgeleri ekonomik ve sosyal bir kurum olan vakıfların kısa bir raporu şeklinde sunulmaktadır. Bu bağlamda ekonomik gelişmişliği ve hareketliliği göstermesi bağlamında coğrafi olarak Türkiye coğrafyasının Osmanlı dönemindeki son yüzyılına ışık tutmaktadır.

Bu çalışma ile Osmanlı vakıf-şehir çalışmalarına ve yakın dönem sivil kuruluşu olarak vakıfların katkısının makro düzeyde görebilmemize katkıda bulunabileceğini düşünüyoruz.

Kaynakça

- [1] Akçatepe Rıdvan Enes, “Vakıf Kayıtlar Arşivi Vakfiye Defterleri ve Vakfiye ile İlgili Diğer Seriler” Uzmanlık Tezi, VGM, 2018.
- [2] Akgündüz Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- [3] Akyıldız Ali, “Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)”, (İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.
- [4] Akyıldız Ali, “Şerhiyye ve Evkaf Vekâleti”, DİA, C. 39, İstanbul, 2010.
- [5] Akyıldız Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), İstanbul, Eren Yay. 1993.
- [6] Alkan Mustafa, “Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi” Vakıflar Dergisi, Sayı 30, 2007.
- [7] Berki Ali Himmet, Vakıflar, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940.
- [8] Berki Ali Hikmet, “Hukukî ve İçtimâî Bakımdan Vakıf”, Vakıflar Dergisi, S.5, 1962.
- [9] Bilmen Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiye IV, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- [10] Çalık Sıddık, “Amasya Kazası’nda Seydi Çelebi ve Mehmed Çelebi’ye Ait H. 790/ M. 1388 Tarihli Türkçe Vakfiye” Vakıflar Dergisi, S.48, 2017.
- [11] Çam Mevlüt, “Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi” Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara, Korza Yayıncılık.
- [12] Genç Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002.
- [13] Kemal Hüseyin Hüsamettin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcimi’l Ahvâli, (İstanbul: Yayınevi, H. 1335/ M. 1916.
- [14] Kahraman Seyit Ali, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Kitabevi, İstanbul 2006.
- [15] Köprülü Fuat, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, Vakıflar Dergisi, Sayı: II, 1942.
- [16] Kütükoğlu Mübahat, Osmanlı Belgelenilin Dili (Diplomatik), İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994.
- [17] Öztürk Nazif, “Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti”, DİA, C. 11, İstanbul, 1995.

²³ En çok vakıf kurulan on ile yakından baktığımızda; Trabzon, Giresun, Kastamonu gibi Karadeniz

bölgesindeki illerimizin çok sayıda vakıf kurulması dikkat çekicidir.

[18] Öztürk Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

[19] Özyer Kani, “Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu” 17-19 Kasım 2005, İstanbul.

[20] Şenel Şennur ve Tüyan Zehra, “1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)” Akademik Bakış 5/III, (Kış 2009)

[21] VGMA Anadolu Defterleri 578-619 arası defterlerden seçilen 7405 vakfiye.